

2001 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KRİZDEN BÜYÜMEYE GEÇİŞ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Ahmet AY*
Zeynep KARAÇOR**

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de son dönem büyüme rakamlarının sanal-hormonlu olup olmadığı tartışılacaktır. Cevabını arayacağımız üç soru olacaktır. Birincisi, yüksek oranda gerçekleşen büyümenin kaynağının ne olduğudur. Bu sorunun cevabı büyüme açısından, ekonominin dinamiklerini ve sorunlarını ortaya koyacaktır. İkincisi ise, bu büyümenin sürdürülebilir olup olmadığıdır? Bu sorunun cevabı da ekonomideki yapısal bozuklukların üstesinden gelinip gelinemediği, başka bir deyişle Türkiye ekonomisinin ameliyat masasından çıkıp çıkmadığını ortaya koyacaktır. Ancak burada sürdürülebilirliği sadece istikrarlı bir şekilde, uzun süreli yüksek büyüme oranı olarak değil, aynı zamanda ekonomik, çevresel ve sosyal boyutu olan bir büyüme olarak almaktayız. Burada üçüncü soru devreye giriyor. Bu soru yukarıdaki tartışmalara da ışık tutacak niteliktedir. O da iyi bir büyüme nasıl olmalıdır sorusudur. Bu sorunun cevabı sürdürülebilirlikle birlikte, geniş kesimlerin bu yüksek büyümeden ne oranda faydalandıklarını ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler:

ABSTRACT

In this study, it is tried to analyses that whether growth numbers issued last terms reflect real situation or not. There are three questions investigated. First of all, what is the sources of this growth? The answer of this explains us the problems and dynamics of Turkish economy. Secondly, whether this growth can be sustained or not and this also let us to know that the structural problems can be solved. But we should analyses the sustainability as a long term of issue in terms of economical, social and environmental concepts. And finally, the last question is that how the good growth should be achieved. And the answer also gives us in how extent these high growth numbers benefited by economical sectors.

Keywords:

1. GİRİŞ

Son dört yılda Türkiye Ekonomisinin yakalamış olduğu yüksek büyüme hızı sürprizlerle birlikte tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sürpriz, son dört yılda ortalama büyüme hızının beklentilerin oldukça üstünde çıkmasıdır. Gerçekten de 2002 – 2005 döneminde çok yüksek bir büyüme performansı yakalanmıştır. 2002 yılından 2005 yılına kadar GSMH büyüme hızları sırasıyla %7.9; %5.9; %9.9 ve %7.6 gerçekleşmiştir. Büyüme rakamlarının tartışmalı tarafı, bu kadar yüksek büyümenin ardından istihdamda yeterince artış olmaması, başka bir deyişle işsizliğin azaltılamamış olmasıdır. Dönem boyunca büyümenin aksine işsizlik oranları düşürülemediği ve sırasıyla işsizlik oranları %10.3; %10.5; %10.3 ve %10.3 olarak gerçekleşmiştir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bu ölçekte bir büyümenin öncelikle arzu edilip edilmemesinden çok, büyümenin sanal-hormonlu olup olmaması tartışılır hale gelmiş, olup ekonomide belli sektörlerin ve geniş halk kitlelerinin 4 yıldan beri devam eden ekonomideki olumlu gelişmeleri hissedememeleri bu tartışmayı daha da alevlendirmiştir.

Ekonomi yönetimi ve bazı ekonomi yorumcuları büyüme rakamlarının sevindirici olduğunu, hele hele düşük enflasyonlu bir ortamda bunun daha da anlamlı hale geldiğini belirtip, olumlu gelişmelerden yeterince faydalanamayan geniş halk kesimlerinin bundan zaman içinde yararlanabileceklerini belirtirlerken; öte yandan bazı yorumcular ise bu tarz bir büyümenin sanal-hormonlu olduğunu, çünkü istihdam yaratmayan bir büyüme olduğunu ileri sürmektedirler. Bu tartışmalar sonrasında Türkçe iktisat literatürüne hem bilişim sektöründen, hem de gıda sektöründen bazı kavramların kazandırıldığı görülmektedir.

Burada son dönemde uygulanan istikrar programı kapsamında büyüme rakamları analiz edildiğinde, cevabı aranacak üç temel soru ortaya çıkmaktadır. Birincisi, yüksek oranda gerçekleşen büyümenin kaynağının ne olduğudur? Bu sorunun cevabı büyüme açısından bize ekonominin dinamiklerini ve sorunlarını ortaya koyacaktır. İkincisi ise, bu büyümenin sürdürülebilir olup olmadığıdır? Bu sorunun cevabı da ekonomideki yapısal bozuklukların üstesinden gelinip gelinemediğini, başka bir deyişle Türkiye ekonomisinin ameliyat masasından çıkıp çıkmadığını ortaya koyacaktır. Ancak burada sürdürülebilirlik sadece istikrarlı bir şekilde uzun süreli yüksek büyüme oranı olarak değil, aynı zamanda ekonomik, çevresel ve sosyal boyutu olan bir büyüme olarak alınmaktadır. Üçüncü soru ise yukarıdaki tartışmalara da ışık tutacak nitelikte olup, iyi bir büyüme nasıl olmalıdır? şeklindedir. Bu sorunun cevabı sürdürülebilirlikle birlikte geniş kesimlerin bu yüksek büyümeden ne oranda faydalandıklarını ortaya koyacaktır.

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜME

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte 1960'lara kadar geçen süre Türkiye'nin sanayileşme stratejisini oluşturmaya çalıştığı yıllardır. Bu kriter doğrultusunda 1930'larda özel kesimin yeterli sermaye birikimine ulaşamamış olması sonucu devlet üretici olarak doğrudan piyasaya girmiş, ekonomi içerisinde etkin aktör kimliğine bürünmüştür. Dolayısıyla hem temel tüketim mallarının üretiminde, hem de özel kesimin giremediği büyük ölçekli ve yoğun sermaye gerektiren alanlarda yer alarak, kaynak dağıtıcı politikalara doğrudan müdahale edebilmiştir(Çeçen, Doğruel ve Doğruel,1996:4).

II. Dünya Savaşı sonrası ticaretle özellikle dış ticaretle uğraşan kesimin elinde dış ekonomik koşullar ve ithalata konan sınırlamalar sonucu oluşan birikim sanayi sermayesine dönüşmüş, bu da rekabet ortamından uzakta korunmuş iç pazarlara yönelik bir üretim yapısının oluşmasını yol açmıştır (Çeçen, Doğruel ve Doğruel, 1996:4).

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

Çok partili siyasi sisteme geçildiği 1946 yılı ile kalkınma döneminin başladığı 1960'lı yılların ilk yarısı arasında liberal iktisat politikaları uygulanmış ve kamu yatırımları alt yapıya yöneltilerek, özel sektörün gelişmesi için uygun ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Ekonomi politikalarının temel hedefi sanayileşme olmakla birlikte, 1950'li yılların ortalarına kadar ekonomik gelişmede tarım sektörü belirleyici olmuştur. Yabancı sermaye teşvik edilmiş, özel kesimin dış kaynak ve kredilerden yararlanması sağlanmaya çalışılmış, kurulan sanayi tesislerine özel sektörün katılımı teşvik edilmiştir. Yerli hammaddeye dayalı tüketim mallarında ithal ikamesi gerçekleştirilmeye çalışılmış, tarımda makineleşme süreci hızlanmıştır (TEK, 2003:15-16).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'lı yılların başlarına kadar Türkiye ekonomisi yaşanan 1929 Bunalımı ve II.Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarına rağmen ortalama %5.1 ve % 3.2 oranında kişi başına büyüme hızı yakalamıştır.

1960'lı yıllarla birlikte planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. 1962'te uygulamaya başlanan kalkınma planlarının temel amacı hızlı sermaye birikimi ve sanayileşme yolu ile milli gelirin artırılmasıdır. Türkiye'nin yaklaşık son 40 yıl içerisinde uygulanan büyüme stratejisinin ilk aşamasını oluşturan bu politika, ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisidir. Bu strateji ülkenin dış rekabete kapalı olduğu bir ortamda aktif kamu müdahaleleriyle (düşük faiz ve kâr politikası, kamunun altyapı yatırımları yanında doğrudan üretim faaliyetlerinde bulunması vb.) sermaye birikimi artırılarak ekonomik büyümenin hızlandırılması amaçlanmıştır. Ekonomik büyümenin ve yapısal değişimin kaynakları; arz açısından sermaye birikimi, teknolojik gelişme (verimlilik artışı) ve işgücünde artış; talep açısından ise iç pazarın genişlemesinin talep yapısında yarattığı değişimdir. Kişi başına GSYİH'nin %5.4 oranında arttığı bu dönemde büyümenin en çok arz yönünden sermaye birikimi, ikinci olarak teknolojik gelişme ve en az işgücü girdisinin artış oranından etkilendiği görülmektedir. Talep yönünden ise iç talep kaynaklı büyüme gerçekleştiği gözlenmiştir (Çeçen, Doğruel ve Doğruel, 1996: 4).

1970'ler ithal ikamesi stratejisine dayalı sanayileşmeyi derinleştirme dönemi olarak tanımlanabilir. 1970'ler ithal ikamesinin ikinci evresi ve içe dönük sanayileşme dönemi olarak da bilinir. Bu dönemde kişi başına GSYİH yılda ortalama %4.1 oranında büyümüştür. Bu oran 1960'larla karşılaştırıldığında çok önemli görünmemesine karşın, 1970'li yıllar ağır imalat sanayi ve sermaye mallarında yerli üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik güçlü kamu yatırım programlarının yapıldığı yıllardır (İsmihan ve Özcan, 2006: 75-76).

İthal ikamesi stratejisine dayalı büyüme modeli, 1970'lerin ortasından itibaren, artan petrol fiyatlarının da baskısı sonucu ciddi bir ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşmıştır. Ödemeler dengesi sorunu, üretim için gerekli yatırım malları ve ara mallarının ithalatını engellemeye başlayınca ve bu sürece eklenen siyasal istikrarsızlık sonucu 1970'lerin sonunda Türkiye bir ekonomik krize girmiştir. Bunun sonucu olarak 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları yürürlüğe sokulmuştur.

Tablo 1. Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim Dönemleri ve Büyüme Oranları

Dönem	Büyüme Hızı(%)	Kişi Başına Büyüme Hızı(%9)	Değişim Dönemleri	Sanayileşme Stratejisi
1923-2002	4,9	2,7		
1923-1980	5,4	3,0		İthal ikameci sanayileşme dönemi
1923-1938	7,9	5,8	Kuruluş ve ilk sanayi yılları Tek partili dönem	
1939-1946	0,1	-1,7	Savaş yılları	
1947-1960	6,3	3,6	Savaş sonrası ve liberal gelişmeler Çok partili döneme geçiş	
1961-1977	5,8	3,3	Planlı dönem	
1978-1980	-0,7	-2,7	kriz	
1981-2001	3,1	1,7		Dışa açık ihracata yönelik sanayileşme dönemi
1981-1989	4,8	2,4	Dışa açılma	
1990-1998	3,4	1,5	Finansal liberalizasyon	
1999-2001	-3,1		kriz	
2002-2005	7,8	6,1	Yeni dönem	

Kaynak: Ay(2007)

24 Ocak 1980 İstikrar kararlarıyla birlikte Türkiye dışa açık ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiştir. Liberalizmle birlikte uygulanan Ortodoks bir istikrar programı olan ve ekonomide yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilen 24 Ocak kararlarının en önemli özelliği sadece, Türkiye'nin içine düşmüş bulunduğu ekonomik istikrarsızlığı gidermeyi amaçlamıyor, yıllardan beri izlenmekte olan kalkınma stratejisini değiştirerek ekonomik dengelerin oluşumunda piyasa mekanizmasının rolünü artırmayı hedefliyor olmasıdır (Ay, 2000: 15).

Ekonominin dış rekabete açılması, kamu kaynaklarının altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi piyasa ekonomisi adına atılan adımların başında gelmektedir. İç piyasanın daralması, ücretlerin baskı altında tutulması, %100'e ulaşan devalüasyon ve büyük parasal destekler sonucu 1980'lerin ilk yarısında ihracatta önemli bir artış sağlanmış, büyüme hızı tekrar yükselmiştir. 1970'lerde kişi başına GSYİH ortalama %4.1 artarken, bu rakam 1980'lerde %5.2'ye ulaşmıştır. 1981-1990 döneminde Türkiye ekonomisi ortalama %5.3 büyüme oranını yakalamıştır. Bu büyümenin altında dışa açılma ve ihracatın teşviki yanında, iç ve dış talep genişlemesi ve dış konjonktürde meydana gelen iyileşmeler, sermaye birikimi ve verimlilik artışları etkili olmuştur.

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

Ancak piyasa ekonomisinin kurumsallaşmaması, eğitim, iletişim teknolojileri, AR-GE gibi faaliyetlerin yeterince desteklenmemesi ekonomide dinamik büyüme ortamının oluşumunu engellemiştir. Özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren ücretlerin artmaya başlaması, TL'nin reel olarak değer kazanması, giderek artan bütçe açıklarının dış borç ile finans edilme isteği sonucu 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Beklenen sermayenin gelmemesi ile birlikte 1980'lerin sonlarından itibaren büyüme hızı yavaşlamaya başlamış, hatta dönemler itibariyle düşüşler görülmüştür (Taymaz ve Suiçmez, 2005:7). Özellikle 1990'lı yıllarda iç ve dış konjonktürde yaşanan olumsuz gelişmeler döneme damgasını vurmuştur. İç faktörler olarak politik istikrarsızlık, popülist ve kısa görüşlü politikalar, 1994 ekonomik krizi, Marmara depremi ve seçim ekonomisi uygulamaları; dış faktörler olarak Körfez Krizi, Asya ve Rusya Krizleri Türkiye ekonomisinin ekonomik performansını yavaşlatmıştır.

Türkiye 1990-1994 döneminde reel yatırımlardan uzaklaşması, dışa dönük büyüme yerine içe dönük büyümeyi ve ticarete konu olmayan sektörlerle yatırımları teşvik etmesi politikası uygulaması sonucu 1990'ların ilk durgunluk dönemini yaşamış ve 1994 krizine sürüklenmiştir. 1995-1999 döneminde krizin ardında yapılan devalüasyon ve 5 Nisan İstikrar Tedbirleri ekonomide kısa vadeli olumlu sonuçlar vermesine rağmen, ekonomiyi 1994 krizine sürükleyen ekonomik ve siyasi faktörlerde herhangi bir iyileşme sağlanamamıştır.

Bu dönemde kişi başına GSYİH 1980'lerin gerisinde kalarak %3.6 oranında artmıştır. Büyüme hızı ise 1994 ve 1999 yıllarında sırasıyla -%6.1 ve -%6.4 olarak gerçekleşirken, bunun sonucu olarak dönem ortalaması %2.4 olarak gerçekleşmiştir.

1990 sonrası dönemde Türkiye'nin büyüme-istikrar performansının yetersizliğinin en temel nedeni mali disiplinden uzaklaşılması ve kamu kesiminde tercih edilen büyüme ve gelişme modelinin gerçeklerine uyum sağlayarak yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilememesidir. Bu durum büyüme ve kamu finansmanının iç ve dış şoklara karşı oldukça kırılgan olmasına yol açmıştır. Ekonominin 1990'lı yıllar boyunca içinde bulunduğu kırılgan sürdürülebilir yüksek büyüme ortamının diğer ön koşullarını da olumsuz yönde etkilemiştir.

1990'lı yılların sonunda yukarıda sayılan faktörler sonucu Türkiye ekonomisi yeniden krize sürüklenmiş ve 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda IMF gözetiminde yeni bir istikrar programı uygulamaya konmuştur.

3. KRİZ SONRASI YENİ BİR PROGRAM

Türkiye, 2000 ve 2001 yılında yaşanan iki krizle, uygulamış olduğu kur çapasına dayalı "enflasyonu düşürme programının" çökmesinden sonra, IMF'in öncülüğü ve denetiminde 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. Önceleri "*ulusal program*" (Uygur, 2001:36), daha sonra da "*güçlü ekonomiye geçiş programı*" (GEGP) olarak tanımlanan programın amacı "...güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve...bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu

yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır". Program eski düzene dönmenin artık mümkün olmadığını belirtmektedir (Hazine Müsteşarlığı, 2001: 5).

Çünkü Program, siyaset ve ekonomi alanlarının ayrıştırılması temelinde, devletin fonksiyonlarının esas itibarıyla "denetim" ile "eğitim, sağlık ve adalet" gibi kamu hizmetleri ile sınırlanacağı bir düzeni hedeflemektedir (Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu, 3). Bu amaçla Programın temel hedefi, "sürdürülemez boyutlara" varmış olan kamu borçlarına yol açan "borç dinamiğinin" ortadan kaldırılarak Türkiye ekonomisinin "bugünkü gibi olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak" bir yapıya kavuşturulmasıdır. Dahası program uzun vadeli 2001 – 2023 dönemini kapsayan gelişme stratejisinin temel amacını oluşturmaktadır. Bu dönemde sürdürülebilir iktisadi büyüme için tüm kurum ve kuruluşlarıyla özümsemiş, uyumlu ve uygulanabilir ulusal iktisat politikalarının yalnızca kişi başına düşen milli gelir düzeyi açısından değil, aynı zamanda orta ve uzun dönemli büyüme oranları üzerinde de etkili olabilecek hedefleri kapsamaktadır (TEK; 2003:31).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yukarıdaki hedeflerini gerçekleştirebilmek için;

-ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda kesin bir siyasi taahhüdü ve desteği içerdiğini,

-kamuda.. şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması, rasyonel olmayan müdahalelerin...geri dönüşü olmayacak şekilde önlenmesi, iyi yönetişimin ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesini,

-katlanılan fedakarlıkların boşa gitmesinin önlenmesi ve piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanmasının amaçlandığını belirtmektedir.

Bu hedeflerin üçlü bir yaklaşıma dayandırılarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bunlar;

-Bankacılık sektöründeki bozulmalar başta olmak üzere, son finansal krizin doğrudan temelinde yatan bozulmaların düzeltilmesi ve ekonomi yönetiminin şeffaflığının ve özel sektörün ekonominin yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesine yönelik yapısal politikalar,

-Finansal istikrarı sağlamaya ve enflasyonla mücadeleye devam edilmesine ilişkin maliye ve para politikaları,

-Makroekonomik istikrar, büyüme ve toplumun en muhtaç kesimlerini koruma hedefleri ile örtüşen ücret ve maaş politikaları oluşturulması yönünde geliştirilmiş sosyal diyalog şeklinde sıralanmaktadır(Hazine Müsteşarlığı, 2001:21).

Yukarıda sayılan hedeflere ulaşmanın temel şartı ise makroekonomik dengelerin kurulmasıdır. Ancak söz konusu dengelerin kurulması, ekonomide kısa vadede bir daralmayı gerektirmekte; bu ise toplumun değişik kesimlerinin fedakârlığını gerekli kılmaktadır. Nitekim, GEGP ilk yılı olan 2001 yılı için millî gelirden %3.0 düzeyinde bir daralma; ve ardından 2002'de %5, 2003'de ise %6 artış hızı öngörülmektedir.

Bu süreçte tüketici fiyatları endeksi artış hızı 2001 yılında %52.5, 2002'de %20.0, 2003'de de %15.0 olarak tahmin edilmektedir. Konsolide bütçeden net

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

faiz ödemelerinin millî gelire oranı ise 2001’de %20.1, 2002’de %19.1, 2003’de de %16.1 olacaktır. Kamu kesiminin net borç stokunun millî gelire oranının aynı yıllarda, sırasıyla, %78.5, %70.4, ve %64.9 olacağı öngörülmektedir. Bu oranlar içinde geçen net iç borçların millî gelir içindeki payının 2001’de %44.3, 2002’de %42.1, 2003’de %41.5 olacağı hesaplanmaktadır. Net iç borç stokunun millî gelire oranının enflasyonu düşürme programının uygulamaya konulduğu 1999 yılında %40.9 olduğu düşünülürse, Türkiye ekonomisinin mevcut “istikrar” programının sonunda gelinecek noktada, iç borç stoku IMF programının ilk uygulanmaya başlandığı yıldaki noktadan farklı değildir. Dolayısıyla, GEGP’nin net iç borç hedefi aslında 1999’dan bu yana uygulamanın yol açtığı bozulmayı düzeltme çabasından öte gitmemektedir.

Ana hedef itibarıyla, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış programı niteliğinde olmakla birlikte, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın temel felsefesi, Türkiye’nin gerekli yapısal reformları yapması durumunda, küreselleşme sürecine daha sağlıklı bir biçimde uyum sağlayabileceği, dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan daha etkin bir biçimde yararlanabileceği, daha hızlı büyüyebileceği ve gelişebileceğidir(Ongun, 2001:6).

4. MAKROEKONOMİK GELİŞMELER

Türkiye Ekonomisine ilişkin son beş yıldaki makroekonomik göstergeler aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Temel Ekonomik Büyüklükler

	2001	2002	2003	2004	2005
GSMH(1987 Fiyatlarıyla)	107,783	116,338	123,165	135,308	145,651
GSMH(\$)	148,215	180,892	239,235	299,475	360,876
Büyüme Hızı(%)	-9.5	7.9	5.9	9.9	7.6
Fert Başına GSMH(\$)	2,123	2,598	3,383	4,172	5,008
SGP’ne Fert Başına GSMH	6,073	6,496	6,890	7,213	
TEFE(Yıl Sonu)	88.6	30.8	13.9	13.8	5.89*
TÜFE(Yıl Sonu)	68.5	29.7	18.4	9.3	8.18*
İşsizlik	8.7	10.3	10.5	10.3	10.3
Bütçe Açığı/GSMH	16.2	14.2	11.2	7.1	
İç Borç Stoku/GSMH	69.2	54.5	54.5	52.3	47.5
Dış Borç Stoku/GSMH	76.8	72.4	61.6	52.2	46.2
Cari İşlemler Dengesi	3,390	-1,522	-8,037	-15,573	-22,852

Kaynak: DİE

* 2003 yılı =100 bazlı endekse göre

2001-2005 dönemine ilişkin veriler incelendiğinde iki temel değişken, işsizlik ve cari denge dışındaki göstergelerin olumlu bir seyir izlediği görülmektedir. Büyüme rakamı 2001 yılındaki daralmadan sonra son dört yılda sırasıyla %7.9, %5.9, %9.9 ve %7.6 olarak gerçekleşmiştir. Fiyat hareketlerine baktığımızda ise dönem başında TEFE %88.6 iken dönem sonunda %5.89’a, TÜFE’de %68.5’ten %8.2’ye gerilemiştir. Fiyatlardaki düşüş son otuz yıldır Türkiye’nin başına bela olan enflasyonun yenilebileceğini göstermiştir. Bunda bugüne kadar

uygulanan istikrar programlarının “sözde” temel hedeflerinin fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonu düşürmek olmakla birlikte, özde mücadelenin başka ekonomi politikası amaçlarına feda edilmesi etken olmuştur. Gerek iç borç gerekse dış borç stokunun GSMH’ye oranı ise düşmüştür. Bu olumlu bir gelişme olmakla birlikte, iç ve dış borç stokundaki kümülatif artışlara da bakmanın gereği kaçınılmazdır. Çünkü hem IMF’in 2004 yılına ait Türkiye Raporunda (IMF,2004), hem de Birinci Başkan Yardımcısı Anne Krueger’in bu konuya dikkat çekmesi ve gelecekteki riskler üzerinde durması sorunun ortadan kalkmadığı gibi, gelecek dönemlerde de Türkiye’nin baş ağrısı olmaya devam edeceğini göstermektedir.

Bütçe açığının GSMH’ye oranı programa sıkı sıkıya bağlı olarak uygulanan mali disiplinin sonucu olarak %16.2’den %2.5’e düşmüştür. Özellikle enflasyonu düşürme hedefine odaklı olarak hükümet tarafından sıkı maliye politikasına sadık kalınmıştır.

İki olumsuz gelişme ise, yüksek büyümeye rağmen işsizliğin azaltılamaması ve cari işlemler bilançosunda sürekli ve büyük oranda açığıdır. Bu iki konu aşağıda analiz edilecek büyüme konusuyla da yakından ilgilidir.

5. BÜYÜME RAKAMLARI

Ekonomik büyüme, belli bir dönemde, ki bu genelde bir yıllık bir dönemdir, GSMH’de meydana gelen artış olarak tanımlanır. Türkiye ekonomisi Cumhuriyet tarihinin büyüme açısından en ilginç bir dönemini yaşamaktadır. Hem 2001 yılındaki küçülme (%-9.5), hem de 2004 yılındaki büyüme (%9.9) rekordur. Büyüme süreci daha sonraki yıllarda da azalarak da olsa devam etmektedir. Zira 2005 yılında %7.6 büyüyen ekonomi, 2006 yılının dokuz aylık verilerine göre de %5.6 oranında büyümüştür.

Tablo 3. Büyüme Rakamları(%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006*
GSMH	-9.5	7.9	5.9	9.9	7.6	5.6
Tarım	-6.0	7.5	-2.4	2.0	5.7	-1.2
Sanayi	-7.4	9.1	7.8	9.1	6.4	7.3
Hizmetler	-11.3	7.5	6.9	11.8	8.5	5.9

Kaynak: DİE

*2006 yılı rakamları 9 aylık rakamlardır.

Sektörler açısından büyüme rakamlarına bakıldığında tarım sektöründe dönem boyunca istikrarsızlık söz konusu iken, sanayi ve hizmetler sektörü GSMH büyüme oranına paralel olarak artmaktadır. Özellikle sanayi sektörü 2001’de ekonomideki daralmanın ardından daha sonraki yıllarda sırasıyla %9.1; %7.8, %9.1 ve %6.4 oranında büyümüştür. Hizmetler sektörü ise sırasıyla %7.5, %6.9, %11.8, %8.5 olarak büyümüştür. Tarım sektöründeki büyüme oranının istikrarsızlığı tarım sektörünün iklim şartlarına aşırı bağımlılığı yanında, son dönemde AB süreci ve IMF ile yapılan düzenlemeler çerçevesinde tarım kesimini küçülmesi de bunda etkili olmaktadır.

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

Ancak Türkiye’de halen başta tarım olmak üzere hizmetler sektörünün GSMH içindeki paylarının yüksek, sanayinin payının ise düşük olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu oranlar tarımda ortalama %5, sanayide %40, hizmetlerde ise %55 civarındadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde sanayiden çok hizmetler ön plana çıkmaktadır.

Tarımın payı düşmesine rağmen halen oran olarak çok yüksektir. Bundan da önemlisi GSMH’nın %11,4’ünü oluşturan tarım sektörünün toplam istihdamın %35’ini bünyesinde barındırmasıdır. Bu durum Türkiye ekonomisinin büyümesinin önündeki önemli kısıtlardan birini oluştururken, son zamanlarda tartışılan büyüme-istihdam ilişkisine de, daha sonra tartışılacak, damgasını vurmaktadır

6. BÜYÜMENİN KAYNAKLARI NELERDİR?

Son dönemde yaşanan yüksek oranlı büyümenin kaynağı nedir?. Ekonomik büyüme öncelikle faktör stoklarındaki değişmeye bağlıdır. Dolayısıyla sermaye ve emek faktörü ile bu faktörlerin üretkenliğini ortaya koyan toplam faktör verimliliği büyümenin temel belirleyicisi olmaktadır. Tablo 4’te üretim faktörlerinin büyüme katkısı verilmiştir.

Tablo 4. Üretim Faktörlerinin Büyüme Katkıları

Dönem	Sermaye Birikimi	İstihdam Artışı	TFV Artışı
2001-2004	66,9	4,3	28,9
2004	39,7	21,7	38,6
2005	31,6	24,9	43,5
2006	44,2	31,5	24,3
2007	43,9	31,5	24,6
2008	46,6	31,4	22,0
2005-2008	41,6	29,8	28,6

Kaynak: DPT(2005),2005 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program, Ankara, s.35.

Türkiye Ekonomisi için Saygılı vd(2005) yapmış oldukları çalışmada 1972-2003 döneminde büyümenin sürükleyici gücü olarak sermaye birikimini bulmuşlardır. 1972-2003 döneminde GSYİH artışının %68,0’i sermaye birikiminden, %17,9’u istihdam artışından ve %14,1’i de toplam faktör verimliliğindeki artıştan kaynaklanmaktadır. DPT(2005) verilerine göre ise 1990-2000 döneminde sermaye birikiminin katkısı %73,2, istihdam artışının katkısı %23,5 ve toplam faktör verimliliğinin katkısı da %3,3 olurken, 2001-2004 döneminde bu katkılar sırasıyla 66,9; 4,3, 28,9 olarak hesaplanmıştır. 2004 sonrası dönemde ise sermaye birikiminin katkısı azalırken, istihdam ve toplam faktör verimliliklerindeki katkının artması beklenmektedir. Dolayısıyla zaman içinde TFV’nin büyüme katkısı artmaktadır. Ancak bu katkı gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında halen düşük olarak kalmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin halen sermaye ve işgücü stokuna bağlı olduğu görülmektedir.

Ekonomik büyümenin bir başka kaynağı da iç ve dış talepteki gelişmelerdir. İç talep ise toplam tüketim ve yatırım harcamalarından oluşmaktadır. Tablo 5'e bakıldığında, kriz sonrasında toplam tüketim harcamalarının 2005 yılına kadar tedrici bir artış gösterdiği görülmektedir. Tüketim harcamalarındaki bu tedrici artışın kaynağını ise özel tüketim harcamaları oluşturmaktadır. Dikkati çeken husus kamu tüketiminin 2002 hariç hiç artmamasıdır. Kamuda ciddi bir tasarruf söz konusudur. Bu durum kamu yatırım harcamaları için de geçerlidir. Hatta kamu yatırım harcamaları bazı yıllarda azalmaktadır. Buna karşılık büyümenin en önemli itici gücünün özel sektör yatırım harcamaları ile stok değişimlerinden oluştuğu görülmektedir. Özellikle 2004 yılında özel sektör yatırım harcamaları %45.5 artış göstermiştir. Stok değişimlerinde ise artış oranları gittikçe azalmakla birlikte, özellikle kriz sonrası dönemde büyük artış yaşanmıştır. Kriz sonrası stoklardaki azalmayı dikkate aldığımızda, bu bir taraftan azalan stokların yeniden yerine konması, diğer taraftan da tüketim harcamalarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. Harcamalarda Artışlar(1987 Fiyatlarıyla)

	2001		2002		2003		2004		2005		2006*
	Değ.	%	Değ.	%	Değ.	%	Değ.	%	Değ.	%	
Toplam Tüketim	8,786	-9.1	84,834	2.4	89,559	5.5	97,645	9.0	105,579	5.5	83,937
-Kamu	9,430	-8.9	9,940	5.4	9,697	-2.2	9,748	0.01	9,985	2.4	7,293
-Özel	73,356	-9.2	74,894	2.0	79,862	6.6	87,897	10.1	95,594	8.8	76,644
Sabit sermaye Yatırımları	22,783	-31.6	22,532	-1.1	24,782	9.9	32,802	32.4	40,685	24.1	33,937
-Kamu	6,733	-22.0	7,325	8.8	6,482	-15.1	6,180	-4.7	7,778	25.9	4,191
-Özel	16,050	-34.9	15,207	-5.3	18,300	20.3	26,622	45.5	32,906	23.6	29,745
Stok Değişmesi	-1,699	-	6,121	460.0	9,714	58.7	11,145	14.7	7,770	-30.3	5,350
Net Dış Talep	-	-	15,494	-53.9	-	-42.5	-	-55.4	-43,297	-26,1	-
	10,065	265.5			22,087		34,323				48,732

Kaynak: DİE

*2006 verileri 9 aylık rakamları vermektedir.

Net dış talep rakamlarına bakıldığında sürekli negatif değer verdiği görülmektedir. Yani dış talebin büyümeye katkısı negatiftir. Burada ithalatla büyüme arasındaki ilişkiye bakmak gerekmektedir. İthalatın %88'inin ara ve yatırım mallarından oluşması ithalat ile büyüme arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Keza ihracat ile ithalat arasındaki bağımlılık oranları da önemlidir. Dolayısıyla büyümeye dış dünyanın katkısı, sermaye hareketlerini dikkate almadan, bu bağlamda gözükmemektedir. Ancak burada dış ticaret bilançosu açıklarının finansmanının nasıl yapıldığı belirleyicidir.

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

Son yıllarda enflasyonda düşüşe rağmen yüksek düzeydeki reel faizler ve TL'nin aşırı değerlenmesi ülkeye önemli miktarda sıcak para girişine neden olmuştur. Ayrıca örneğin 2003 yılında net hata ve noksan kaleminde de 5 milyar dolarlık kaynağı belirlenemeyen, ancak kayıtlara giren bir para girişi görülmektedir. Aynı durum azalarak da olsa daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Yüksek oranda gerçekleşen büyümenin önemli bir kaynağı büyük ölçüde ithalata dayalı olup, dış ticaret açığı ve cari işlemler açığına yol açmaktadır. Cari işlemler açığı ise sıcak para ve dış borçlanma ile finanse edilmektedir. Bu finansmanın sürdürülebilmesi için de düşük kur-yüksek faiz sarmalı devam ettirilmiştir. Borç stoku ve cari işlemler açığının ulaştığı bu boyut ekonomide kırılganlığı artırmakta ve ekonomiyi krize açık hale getirmektedir. Ve sürdürülmesi mümkün gözükmemektedir.

Burada iki gözlemi belirtmek gerekli olmaktadır. Birincisi büyümenin birincil kaynağı tüketimden çok yatırım ve stok değişimleridir. İkincisi, bu büyüme özel sektör kanalıyla gerçekleşmektedir. Büyümenin tüketimden çok yatırımlardan kaynaklanması uzun dönemde hem üretim kapasitesinin artırılması, dolayısıyla işsizliğe çare bulunması, hem de sürdürülebilirlik açısından olumlu bir gelişmedir. Dahası bunun özel sektör kanalıyla gerçekleştirilmesi ise, kamu kesiminin rasyonalize edilmesi ve uzun dönemli uygulamaya konan büyüme stratejisi açısından daha da önemlidir. Ancak kısa vadede bu tip bir büyüme vatandaşın refah düzeyini artırmamakta, dolayısıyla sokağa yansımamaktadır.

Yukarıda belirtilen bu olumlu gelişmeye gölge düşüren bir olgu ise stok değişimlerinin anormal derecede artış göstermesidir. Stok bulundurmanın artan maliyetleri ekonomi ve işletme mantığı açısından değerlendirildiğinde 3 yıl üst üste stoklarda aşırı artış olması gerçekçi bir durum değildir. Stok değişimini büyüme katkısı 2001 yılında -%4 iken, 2002 yılında %7.1'e yükselmesi, yani %7.9 oranındaki GSYİH'nin büyümesinin %7.1 puanının stok artışından kaynaklanması dikkat çekici bir durumdur. Stok değişiminin büyüme katkısı 2003'te %3, 2004'te ise %1.1 olmuştur. Boratav'a göre, 2002-2004 yıllarındaki birikimli yükselişin %48'inin tek başına stok artışlarından kaynaklandığını, dolayısıyla bu dönem ortalama büyüme hızının %7.5'ten %3.7'ye ineceğini söylemektedir. Bu farkın kaynağı üretim ve harcamalar yöntemiyle hesaplanan milli gelirin eşit olmaması ve aradaki harcama eksikliğinin de stok artışlarıyla açıklanmasıdır (Boratav, www.acikistihbarat.com/news).

Sorunun karşılığı stoklara çalışan bir büyüme olgusunu gündeme getirmektedir¹. Stok artışlarının iktisadi bir mantığı olmadığı gibi, büyüme üzerinde bu kadar büyük bir etki doğurmasının da iktisadi bir açıklaması yoktur.

1 Yeldan(2004:3)'a göre, 2001 krizinden sonra özellikle kamuda verimlilik artarken reel ücretler düşmüş, dolayısıyla verimlilik artışı belli oranda ucuz işgücü ile sağlanmıştır. Bu durum ucuz işgücüne dayalı olarak stok için üretimin nedenini açıklarken, büyümenin geniş halk kesimlerince hissedilmemesine, dolayısıyla da büyümenin sorgulanmasına neden olmaktadır(Ay, Karaçor, 2006, sh.8).

Döneme damgasını vuran yüksek reel faizlere karşın stok artışlarının ekonomik büyümenin %7'ni açıkladığı bir yapı düşünmek mümkün değildir².

Bir başka nokta da, tartışmaları beraberinde getiren, DİE'nin büyüme oranlarını 2004'ten itibaren revize etmesi oranların beklenenden yüksek çıkmasına neden olmuştur.

Ancak Tablo 5 kendi başına büyümeyi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Büyümenin ikinci kaynağı ise verimlilikteki artışlardır. Tablo 6 imalat sanayi verimlilik ve reel ücretleri vermektedir. Çalışan kişi başına toplam verimlilik indeksi 2001 yılında 113.1 iken, 2005 yılında 152.9'a çıkmıştır. Özellikle kamuda verimliliğin daha fazla arttığı dikkat çekicidir. Ancak tablo'nun ikinci bölümüne baktığımızda ise reel ücretlerin düştüğünü görülmektedir. 2001 yılında 94.6 olan indeks, 2005 yılında 84.9'a gerilemiştir. Dolayısıyla verimlilik artışının belli oranda ucuz işgücü ile sağlandığı (Yeldan, 2004:3) söylenebilir. Bu olgu da büyümenin geniş halk kesimlerine yansımaları engellemekte ve büyümeyi sorgular hale getirmektedir.

Tablo 6. İmalat Sanayinde Verimlilik ve Reel Ücretler (1997=100)
(Çalışan Kişi Başına)

	2001	2002	2003	2004	2005
Verimlilik	113.1	124.6	133.8	144.8	152.9
-Kamu	114.5	132.1	144.6	162.1	179.3
-Özel	113.0	124.0	133.7	145.5	153.3
Reel ücretler	94.6	87.8	82.3	83.4	84.9
-Kamu	124.6	123.3	116.4	120.1	127.2
-Özel	88.3	83.0	79.1	82.5	84.1

Kaynak: DİE

7. BU BÜYÜME SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR BÜYÜME Mİ?

Türkiye ekonomisinde son dönemlerde en çok tartışılan soru budur. 2002 yılından bu yana görülen yüksek büyüme devam edecek midir? Bu büyüme trendi sürdürülebilir mi? Peki bu endişenin kaynağı nedir? İşte bu sorunun cevabı Türkiye ekonomisinin geçmiş dönemlerinde görülen olumsuz deneyimlerinde yatmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda görülen istikrarsızlık-kriz sarmalı yüksek büyüme dönemlerinin ardından ani daralmaları beraberinde getirmiştir. Ekonominin 1990'lı yıllar boyunca içinde bulunduğu bu kırılgan yapı sürdürülebilir büyüme ortamını ve ön koşullarını olumsuz yönde etkilemiştir. Geçmişe dayanan bu negatif beklenti endişelerin bu günlere taşınmasının en büyük nedenidir. Acaba gerçekleşen bu büyüme ortamı tekrar bir krizle sarsılabilir mi? Büyüme nasıl sürdürülebilir? Bunun ön koşulları nelerdir? Türkiye ekonomisi hangi ön koşulları gerçekleştirmiş, hangilerini gerçekleştirememiştir?(Çanakçı, 2004: 22).

² Son dönem büyüme konusundaki literatürde bu durum sıkça tartışılmıştır. Özellikle Boratav, Yeldan ve Somçağ(2003, 2004,2006) stok artışları üzerinde durmuşlardır. Somçağ stok değişmelerinin katkısını TÜİK'in 2002 yılında değiştirmesi gereken 1996 yılı girdi-çıkıtı matrisini kullanmaya devam etmesi ile açıklamaktadır.

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

Sürdürülebilir büyüme kavramı; Hausman'a göre en az % 2'lik büyüme oranı farkı ile başlayan ve en az sekiz yıl süren ve ortalama %3.5'tan yüksek büyüme oranları olarak tanımlanmıştır. Brundtlan Raporunda ise sürdürülebilirlik, gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitenin tehlikeye atılmaksızın bugünün ihtiyaçlarını giderecek bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlarda sürdürülebilirliği belirleyen bazı faktörler ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilir büyümenin ekonomik boyutu, yani ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği; kurumsal boyut, sosyal boyut, ekonomik boyut ve çevresel boyut açısından analiz edilmektedir. Daha açık ifade ile adalet, paylaşım, demokrasi, koruma, katılım, insani gelişme endeksi ve ekonomik etkinlik belirleyicidir. Uluslar arası kuruluşlar farklı ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın göstergeleri olarak çeşitli ekonomik büyüklükleri esas almaktadır. OECD kişi başına milli gelir, net tasarruf oranı, verimlilik ve mali durumun göstergesi olarak net dış borcun milli gelire oranı gibi unsurları sürdürülebilir büyümenin göstergeleri olarak kabul etmiştir (Uşun ve Gediz, 2005: 2).

Kişi başına düşen milli gelirdeki büyüme, insani gelişme endeksi, iktisadi faaliyetlerin bileşimi, istihdamın yapısı, enflasyon, borç stoku, şeffaflık, yapısal reformlar ve benzeri göstergeler baz alınarak yapılan karşılaştırmada Türkiye ekonomisinin uzun dönem performansının yetersiz olduğu görülmektedir (BM Kalkınma Programı Raporu).

Türkiye'de uzun dönem sürdürülebilir büyüme performansının yetersizliğinin nedenleri başta yüksek oranlı enflasyon olmak üzere, yüksek oranda devam eden kamu açıkları ve politik istikrarsızlıktır.

Özellikle son otuz yılda yaşanan yüksek kronik enflasyon Türkiye'de makroekonomik dengesizlikleri beslemesinin yanı sıra, görece fiyatlardaki değişimi kolaylaştırarak gelir dağılımını bozmakta, yarattığı belirsizlik sonucu yatırım ve üretim potansiyelini düşürmektedir.

Yüksek oranda bir enflasyon makroekonomik istikrarı bozarak büyüme oranlarını düşürmekle kalmamakta, aynı zamanda büyümenin sürekliliği ve sürdürülebilirliği önündeki en önemli kısıtı da oluşturmaktadır. Makroekonomik istikrar ile sürdürülebilir büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin ülke ekonomilerinin genel durumunun ve orta/uzun dönemli performanslarının değerlendirilmesinde odak haline gelmiş olması (Doğruel, Doğruel, 2006:146), büyümenin nicel unsurlarını öne çıkarırken makroekonomik politikaların başarısının da sürdürülebilir büyüme performansı ile ölçülmesine neden olmaktadır (Yılmaz, Akçay, Alper, 2002:14).

Dolayısıyla enflasyon ve büyüme arasındaki etkileşimin doğru temellere oturtulmaması, bir taraftan geçmiş dönem büyüme performansını etkilemişken, diğer taraftan da son dönemde uygulamaya konan enflasyonu düşürmeyi ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamaya dönük istikrar programının dezenflasyon çabalarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle sürdürülebilir büyüme potansiyelini azamileştirmeye yönelik politikaların da gerekli desteği bulmasını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı istikrarlı ve sürdürülebilir yüksek bir büyümenin elde edilebilmesi için fiyat istikrarının sağlanması zorunluluk haline gelmektedir.

Türkiye’de sürdürülebilir büyümenin önündeki bir başka engel de kamu kesimi dengesizliğidir. Zira kamu kesimi açıkları bir taraftan enflasyonist sürecin temel nedeni olup ekonomiyi istikrarsızlaştırırken, diğer yandan da özellikle finansmanı bakımından hem özel kesim yatırımlarını dışlamakta hem de finansmanı büyüme sürecini etkilemektedir. Kamu kesimi açıklarının altında kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha hızlı artması yatmaktadır. İşte burada esas sorun bu açıkların nasıl finanse edildiğidir. Olağan kamu harcamalarının olağan kamu gelirleri olan vergilerle finanse edilemediği anda devreye iç ve dış borçlanma girmektedir. Türkiye uzunca süre dış, 1980’lerden itibaren de yoğun bir iç borçlanma yoluyla kamu kesimi açıklarını finanse etmiştir. Öyle ki iç ve dış borcun GSMH’ya oranı, özellikle kriz dönemlerinde %100’ü aşmıştır. Borcun çevrilebilirliği riski faizlerin sürekli yüksek kalarak enflasyonu beslerken, diğer yandan da borçlanmanın maliyetini artırarak yatırım ve üretimi engellemiştir. Dahası özel kesimin tasarrufları ile dış kaynaklar yüksek reel faizle kamu açıklarının finansmanında kullanılmış, böylece çarpık bir fonlama ile kaynak tahsisi önemli oranda etkilenecek paradan para kazanan rantiyeci bir grup doğmuş ve kriz ve istikrarsızlığı sürekli hale gelmiştir(Şiriner, Doğru, 2006:183).

Dolayısıyla “Bozulan kamu dengeleri, artan borç stoku, ileriye dönük olumsuz beklentilerin beslediği enflasyon ve faiz oranları”(Yılmaz, Akçay, Alper,2002:51) şeklinde özetlenen kısır döngü kamu dengeleri yerine oturtulmadan bertaraf edilemezken, böyle bir kısır döngü içinde de sürdürülebilir yüksek büyüme imkansız hale gelmektedir.

Türkiye’de sürdürülebilir büyümenin önündeki diğer bir engel de politik ve ekonomik istikrarsızlıktır. Bu etki bir taraftan doğrudan büyüme oranları üzerinde olurken, diğer taraftan da karşılıklı etkileşim yoluyla olmaktadır. Burada politik istikrarsızlık üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Politik istikrarsızlık konusunda tam bir fikir birliği olmamakla beraber, politik istikrardan genel olarak anlaşılan şudur; ülkenin anayasal düzen içinde kalması, anayasal düzeni değiştirmeye teşebbüslerin olmaması, reformların anayasal çizgi içinde yapılmasıdır. Bu çerçevede politik istikrarsızlık olarak a) anayasal sistemi değiştirmeye zorlama, b) politik kutuplaşma, koalisyon hükümetleri, hükümetlerin değişim hızı karşımıza çıkmaktadır(Eren, Bildirici, 2001:31). Politik katliamlar, grevler, hükümet karşıtı gösteriler, devrimler, hükümet krizleri, darbeler, anayasal değişiklikler literatürde politik istikrarsızlık göstergeleri olarak ele alınmaktadır.

Politik istikrarsızlık ve ekonomi ilişkilerinde üzerinde durulan nokta, politik istikrarsızlıkla enflasyon, işsizlik ve düşük büyüme arasındaki ilişkidir. Genelde ulaşılan sonuçlar politik istikrarsızlığın yüksek enflasyon ve düşük büyümeye yol açtığı, yüksek enflasyon ve düşük büyümenin de politik istikrarsızlığı artırdığı şeklindedir. Yani politik istikrarsızlıklardan makroekonomik istikrarsızlığa doğrudan bir nedensellik ilişkisi varken, öte yandan makroekonomik istikrarsızlıklardan da politik istikrarsızlığa doğru bir nedensellik ilişkisi, “*ters nedensellik*”, söz konusudur. Bunun dışında politik istikrarsızlık enflasyon belirsizliğinin artmasına, borcun vadesinin kısalarak maliyetinin artmasına,

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

yatırımların azalmasına, sermaye kaçışına yol açabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu süreç şöyle işlemektedir; makroekonomik popülizm kamu açıkları, yüksek enflasyon ve dış dengesizliklerin artmasına yol açmakta; politik istikrarsızlık ve sosyal polarizasyon belirsizliğe, dolayısıyla yatırımların azalması sonucunu doğurmaktadır; hoş görünme bütçe açıkların doğurmakta ve politik istikrarsızlık bütçe açığı ve parasal ve mali sorumluluktan kaçışa neden olmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de politik istikrarsızlık→ enflasyon ve düşük büyüme→ yatırımlarda azalma→ kamu harcamalarında artma→ faiz oranlarında yükselme→ iç ve dış kısa vadeli borçlarda artma→ politik istikrarsızlık ilişkisinden bahsetmektedirler(Eren, Bildirici, 2001:41-42). Kısaca kötü makro politikalar, zayıf mali sistem, kurumsal yapının zayıflığı, popülist politikalar döneme damgasının vurmuştur. Sonuç 1994, 2000 ve 2001. Yaşana krizler ve kırılgan bir ekonomi. Oyunun kurallarının bozulduğu bir yapı.

Oyunun kurallarına göre oynanması için 2001 Mayıs’ında açıklanan GEGP ile makro ekonomik istikrarın sağlanması, yapısal reformlar, mali disiplin, özel sektörün rolünün artırılması, fiyat istikrarının sağlanması hedeflenmiştir. Bu program ile Türkiye ekonomisi geçmiş hatalarından aldığı dersleri kalıcı istikrar ve sürdürülebilir büyüme için kullanmaya başlamıştır. Bu nedenle 1990’lı yıllardaki büyüme trendinden farklı bir trendi Türkiye ekonomisi son dönemde yakalamıştır. Türkiye ekonomisi sürdürülebilir büyümenin önündeki temel engellerin bir kısmını bu süreç ile aşmaya çalışmıştır. Bunun için ilk hedef olarak, borç stokunda bir düşüş sağlamak için yüksek oranlı faiz dışı fazla hedeflemesi belirlenmiştir. Sağlıklı ve sürekli gelir kaynaklarının yaratılması, kamu harcamalarında kalıcı tasarrufların elde edilmesi için kapsamlı yapısal reform programı uygulanmaya başlanmıştır. Yapısal reformlarının amacı, bütçe disiplini ve kamu harcamalarının etkinliğinin sağlanması, kamu kesiminin yönetişiminin iyileştirilmesi, idari kapasitenin güçlendirilmesi, şeffaflık, hesap verilebilirlik, yolsuzluklarla mücadele olarak belirlenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda kamu istihdamı, yatırım programları ve sosyal güvenlik reformlarında önemli adımlar atılmıştır. Tarım sektöründeki destekleme sistemlerinin rasyonelleştirilmesine ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiş, kırılganlıklara karşı risklerin en aza indirildiği ve etkin denetlemenin oluşturulduğu özel kamu bankaları açısından finansal yeniden yapılanma süreci başlatılmış, rekabete ve katılıma açık, küresel dinamiklere sahip özel sektörün ekonomideki payı artırılmaya, etkin özelleştirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Merkez Bankası’nın özerkliği, uygulanan etkin para politikası enflasyonda kalıcı düşüşleri beraberinde getirmiş, mali disiplin ve yapısal reformun kararlılıkla uygulanmasının sonucu iç ve dış borç stokunun milli gelire oranının azalması olarak kendini göstermiştir.

Ancak bu pozitif gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisi sürdürülebilir büyüme yakalamıştır denemez. Evet, büyüme açısından bir trend yakalanmıştır. Mali disiplin, yapısal reform, 17 Aralık süreci doğrultusunda AB ile yapılan müzakereler ve son olarak IMF ile yapılan stand-by anlaşması bu sürecin destekleyicisidir. Fakat bu göstergeler sürdürülebilir ekonomik büyüme

için yeterli değildir. Serbest piyasa mekanizmasında oyunun kuralı olarak mali disiplin ve yapısal reform gereklidir. Dolayısıyla 2001 sonrası yapılan bu düzenlemeler Türkiye ekonomisinin zaten yapması gereken, fakat çok geç yapmaya başladığı ve tam anlamıyla da tamamlanmamış bir süreçtir. Dolayısıyla son dönemde yaşanan büyüme trendi oyunun kuralları dışında işleyen piyasalarda görülen, kriz sonrası yüksek büyüme ivmesi olarak da algılanmakta, kaybedilenin kazanılması olarak değerlendirilebilmektedir. Bu süreçte, özellikle sürdürülebilir ekonomik büyüme önünde risk olarak görülen bazı temel faktörler vardır. Bunların en önemlisi ve negatif beklentilerde belirleyici olan cari açık, artan borç stoku, yüksek reel faizler ve yükselen petrol fiyatlarıdır. Cari açığın sürdürülebilirliği (Uygur, 2004: 58) dış borçlanmanın sürdürülebilirliği ile aynı anlama gelmektedir. Kısa vadeli sermaye akımları ile finanse edilen cari açık, boyutu ne olursa olsun sürdürülemez hale gelir. Dolayısıyla bu durum karşısında piyasaların tutumu kırılabilirliği getirebilecektir. Bu durumda belirleyici olan cari açığın finansman yönteminin sağlamlığıdır.

Ödemeler dengesine kaynak sağlayan net hata noksan kalemi “kaynağı belirsiz sermaye hareketlerini” oluşturmaktadır ve bu kalem rekor düzeylere ulaşmıştır. Kaynağı belirsiz çok büyük boyutlu sermaye girişleri, döviz fiyatlarını aşağı çekmekte, ucuzlayan döviz büyüme tetiklemede, ancak bu arada dış ticaret açığının büyümesine yol açmaktadır. Sürdürülebilir büyümenin önündeki diğer bir sorun rekabeti azaltan, rekabetçi kesimlerin büyümesini engelleyen vergi sistemidir. Ülkemizde vergi yükü OECD ve AB ülkelerinin vergi yükünün üzerindedir. Üstelik vergi tabanı da dardır. Bu görünümüyle uluslar arası rekabette ciddi olumsuzluklar taşıyan bir vergi sistemimiz, bundan kaçış olarak gördüğümüz kayıt dışı ekonomimiz mevcuttur.

Peki sonuç, büyüme sürdürülebilir mi? Evet dönem itibariyle olumlu bir takım değişim ve gelişmeler gerçekleşmiştir. Fakat bu gelişmelerin sürekliliği bazı varsayımlara bağlıdır. IMF’den olumlu tavır, AB’den gelecek yabancı yatırım, sermaye girişlerinin devamlılığı, yaklaşan seçimler nedeniyle programın uygulanmasından vazgeçilmemesi, siyasal istikrar ve tabii ki olumlu uluslar arası konjonktüre bağlıdır. Eğer bu varsayımlar gerçekleşirse sonuç sürdürülebilir büyüme olarak gelecek nesillere güzel bir Türkiye bırakmak olacaktır. Ya eğer gerçekleşmezse? Sanırım bildiğimiz senaryo.

8. BU BÜYÜME NEDEN İSTİHDAM YARATAMIYOR?

İktisat teorisindeki önermelerden biriside yüksek büyüme oranlarının işsizlik oranında azalmaya, düşük ya da negatif büyüme oranlarının ise işsizlik oranlarında artışa neden olduğu. Bu önerme son dönem Türkiye ekonomisinde en çok tartışılan konulardan biridir. Çünkü Türkiye ekonomisi kriz sonrası dönemde dünyada en hızlı büyüyen ekonomilerden birisi olmasına rağmen istihdamı artıramamış, başka bir deyişle işsizliğe çare bulamamıştır. Özellikle 2003-2004 yıllarında özel sektör kaynaklı yüksek büyümenin istihdama yansımamış olması bu tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Peki neden yüksek büyüme oranlarına karşın işsizlik azaltılamamıştır?

2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyüme Geçiş Üzerine Bir Tartışma

Bunun başlıca sorumlusu uygulamaya konan GEGP'dir. Zira programın önceliği büyüme ve istihdamdan öte fiyat istikrarını sağlamak, buna bağlı olarak oluşacak ekonomik istikrarın diğer hedefleri gerçekleştirmeye yardımcı olacağı düşünülmüştür(BSB, 2001). Bu düşünce son otuz yılda yaşanan yüksek enflasyonu makroekonomik istikrarsızlığın temel nedeni olarak almaktadır. Dolayısıyla literatürde büyüme işsizlik bağı burada kopmaktadır. Burada program enflasyonu düşürmede ve bunun yarattığı olumlu etki sonucu yüksek büyüme oranını yakalamada başarılı olmuştur. Fakat bu büyüme "istihdamsız bir büyüme" sergilemiştir(BSB, 2005:22).

İkinci olarak programla birlikte hem IMF, hem de AB sürecinin Türkiye ekonomisinde yapısal değişimleri zorlamasıdır. Özellikle tarım sektörüne dönük yapısal reformlar, istihdamın büyük bir kısmını bünyesinde barındıran bu sektörden kentlere, sanayi ve hizmetler sektörüne kaymaya zorlanmıştır. Zira bu sektörde açık işsizlik yok denecek kadar düşük olmasına karşın, istihdam edilenlerin oranı son derece yüksek ve gizli işsizlik oldukça fazladır. Bir anlamda tarım sektöründeki bu değişim sonucu gizli işsizlik açık işsizlik haline gelmiştir. Ayrıca sanayi ve hizmetler sektörünü yeni istihdam yaratma kapasitesinin yeterli olmaması ve tarım sektöründen açığa çıkan işgücünün bu sektörlerin talep ettiği niteliklerden yoksun olması işsizlik oranlarının düşmesini engellemiştir.

Her şeyden önce Türkiye genç bir nüfusa sahiptir. Nüfusun üçte biri çalışma çağının altında, geri kalan üçte ikilik kısmın da yarısı istihdam edilmektedir. "Fırsat penceresi"(İzmen, Filiztekin ve Yılmaz, 2005:84) olarak nitelendirilen genç nüfusu sahip olma ne yazık ki Türkiye'de birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Mevcut durumda dahi Türkiye'nin bu genç nüfusu istihdamı için çok büyük bir kaynağa ihtiyacı vardır. Dolayısıyla işsizliğin altındaki bir başka nedende budur.

Ayrıca son dönemde sermaye faktörüne karşın emek faktörü üretkenliğindeki yüksek artışında bunda etkili olduğu tartışılmaktadır. Ancak bu üretkenlik artışının nasıl olduğu önemlidir. Sağlıklı ve istenen verimlilik artışı öncelikle ve özellikle yatırımlara dayanan, teknolojik gelişme içeren, nüfus artışı üzerinde istihdam yaratan bir artış olmalıdır. Oysa Türkiye ekonomisi ileri teknoloji ve nitelikli emek gerektiren sektörlerde üretim artışı gerçekleştirememektedir. Buna ilaveten emek faktörünün verimliliği ağırlıklı olarak düşük reel ücretlere dayanmaktadır.

Son olarak ekonomik büyümenin istihdam yaratamamasının bir nedeni de 2001 sonrası yaşanan olumlu gelişmelere rağmen üreticilerin kriz sendromu nedeniyle talepte meydana gelen artışın kalıcı olduğundan emin olamayarak dikkatli davranmaları gösterilebilir(Ercan, 2006:173).

9. BU BÜYÜME İYİ BİR BÜYÜME Mİ?

Son dönemde Türkiye ekonomisinin gerçekleştirdiği ve yukarı da genel yapısı açıklanan bu büyüme iyi bir büyüme mi? Bu sorunun cevabına iyi bir büyümeden ne anlamak gerektiği ile başlamak gerekir. Büyümenin nicelik değil, nitelik olarak ele alındığı, dolayısıyla beşeri gelişmeyi tüm boyutlarıyla teşvik

eden bir büyüme iyi bir büyüme olarak tanımlanmaktadır (Mızrak, 1997: 22). İyi bir büyümenin unsurları,

- “ - tam istihdamı teşvik eden,
- bireye kendi kaderi üzerinde karar verme ve denetleme şansı veren(özgür birey ve bilgi toplumu yaklaşımı),
- refah artışını adil bir biçimde dağıtan,
- toplumsal işbirliği ve uyumu sağlayan, ve
- beşeri gelişmenin geleceğini koruyan büyüme iyi bir büyüme olarak tanımlanmaktadır.”

Bu tanım oldukça geniş bir perspektifi içermektedir. Sadece dört yılın büyüme rakamları ile buna cevap vermek oldukça zordur. Dolayısıyla son dört yıllık büyümeyi iyi bir büyüme olarak değerlendirmek zaman açısından mümkün görünmemektedir. Ancak iyi bir büyümenin unsurlarını son dört yıllık büyüme rakamları içinde barındırıyor mu?

Ekonomik ve sosyal dönüşüm konusunda Avrupa Birliği ve IMF kaynaklı önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu olumlu gelişmelere karşın bir çok sorun halen çözülebilmemiş değildir. Yüksek oranlı büyüme aynı paralelde istihdam artışına yol açmamıştır. Ekonomik ve siyasi istikrarı tehdit edebilecek temel unsur budur. Zira Avrupa Birliği ülkelerinin son dönem referandum sonuçları bunun yansımaları olarak ortaya çıkmıştır.

İkinci olarak, ekonomik büyümenin motoru beşeri sermayeye yatırımlarının yeterli olmamasıdır. Toplam yatırımlar içinde eğitimin payı %5.5, sağlığın payı %4.6, her ikisinin toplam içindeki payı da %10.2'dir. Özel yatırımlar içinde eğitim ve sağlığın payı sırasıyla %1.6 ve %4.2'dir. Kamu kesimi yatırımlarındaki azalışı dikkate aldığımızda durumun vahameti daha açık olarak ortaya çıkmaktadır.

İyi bir büyüme adil gelir dağılımını sağlaması gerekirken, gelir dağılımı adaletsizliğinin de sürdüğü görülmektedir. Nüfusun en alt %20'sinin gelirden aldığı pay %6.0 iken, en zengin %20'nin gelirden aldığı pay %46.2'dir. En fakir %10 ile en zengin %10 arasındaki gelir uçurumu 13.3 kattır.

Son büyüme rakamlarının tartışılmasında önemli faktörlerden bir diğeri de kişi başı gayri safi milli hasıla büyüme rakamlarıdır. Kişi başı gayri safi milli hasıla büyüme rakamları 1987 fiyatlarıyla TL olarak 2002'de %6.4, 2003'te ise %4.2 oranında büyümüştür. Cari dolar fiyatlarıyla ise sırasıyla %22.4 ve %30.2 oranında büyümüştür(DİE, 2005). Öncelikle ekonomideki büyüme oranları kişi başına hasıla büyüme oranlarıyla örtüşmemektedir. İkinci olarak dolar cinsinden kişi başına hasıla büyüme oranları ise her ikisinden de çok yüksektir. Bunun nedeni dolar kurundaki düşüştür.

Son bir noktada vergi yükü ile ilgilidir. Yüksek büyümeye karşın vergi yükü artarken, vergilerle ilgili bir başka gelişme de toplam vergi hasılatı içinde dolaylı vergi oranlarının %74, doğrudan vergi oranlarının da %26 olmasıdır. Bu durum, vergi yükünün toplumsal kesimler arasındaki adil olmayan dağılımına işaret ederken, aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletsizliğin de bir nedenini açıklamaktadır.

10. SONUÇ

Ekonomide yaşanan olumlu gelişmeleri görmezden gelmek mümkün değildir. Gerçekten Türkiye ekonomisi son dört yılda belli makro gelişmelerde önemli başarılar elde etmiştir. Büyüme de bunlara dahildir. Ancak girişte sorduğumuz ve makale içinde teker teker cevap vermeye çalıştığımız şekilde bu büyümenin sürdürülebilir olup olmadığı, iyi bir büyüme olup olmadığı sorularına “evet, bu iş burda bitti”, şeklinde cevap vermek imkânsızdır. Çünkü birçok temel noktada sorunlar halen devam etmektedir.

Bu sorunların aşılması için, yapısal reformların kararlılıkla sürdürülmesi, siyasi istikrara ortamının devamı, popülist uygulamalara yönelmemesi, istikrarı sağlamak ve korumakla yükümlü kurumların şeffaf, hesap verebilir uygulamalarla güven ortamının devam etmesi zorunludur.

KAYNAKLAR

- Ay, A.(2000). “Dışa Açılma Sürecinde Döviz Kuru Politikası,” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı: 4, 15-31.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu(2001), “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:16, Sayı:185, s.7-47.
- BM (2005). Turkey Report, www.undp.org/turkey
- Boratav, K., “Büyümenin Nedenleri”. www.acikistihbarat.com/news
- Çanakçı, İ, (2004). “Sürdürülebilir Yüksek Büyüme ve Makroekonomik İstikrar,” *İktisat, İşletme ve Finans*, 19(221), 21-27.
- Çeçen, A., Doğruel, S. ve Doğruel, F., (1996). *Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz*.Ege Yayınları.
- DİE (2005). İstatistik Göstergeler 1923 – 2004, DİE.
- Doğruel, F., Doğruel, A. Suut, (2006), Bıçak Sırtında Büyüme ve İstikrar Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye Deneyimleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 134, İstanbul.
- DPT (2005). Sürdürülebilir Büyüme Stratejisi, DPT.
- Ercan, H., (2005). “İstihdamsız Büyüme: Verimlilik Artışımı, Yeni İş Yasası mı? Bir Ön Değerlendirme”, *Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam Kaynakları ve Etkileri*, Ed: Bilim Ne Yaptı, TEK, s.173.
- Eren, E., Bildirici, M., (2001). “Türkiye’de Siyasal ve İktisadi İstikrarsızlık;1980-2001”, *İktisat, İşletme ve Finans dergisi*, Yıl:16, Sayı:187, s. 27-43.
- IMF (2005). Turkey 2004, www.imf.org/publication/turkey2004
- İsmihan, M., Kıvılcım, M. Ö., (2006). “Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları,” *İktisat İşletme ve Finans*, 21(241), 74-85.
- İzmen, Ü., Filiztekin, A., Yılmaz, K., (2005). Makro Ekonomik Çerçeve Dinamikler/ Strateji, TUSİAD Büyüme Stratejileri Dergisi, No. 1, Türkiye’de Büyüme Perspektifleri, Haziran, s.84.
- Mızrak, N.Y., (1997). “Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde “iyi” Bir İktisadi Büyüme Tanımı Nasıl Yapılabilir? Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma,” *İktisat, İşletme ve Finans*, 12 (141), 25-39.

- Ongun, T., (2001). “İstikrar Arayışından Krize: Bir Değerlendirme, “GÜ İİBF Dergisi 3. Cilt 2. Sayı.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yurtoğlu, H., (2005). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972-2003), TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No: 6, Yayın No:2005-12/413, Ankara.
- Şiriner, İ., Doğru, Y., (2006). Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası, 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme, Dipnot Yayınları, Ankara.
- T.C. Hazine Müsteşarlığı (2001). *Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar*, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlık Matbaası.
- Taymaz, E., Suiçmez, H., (2005). *Türkiye’de Verimlilik, Büyüme ve Kriz, Tartışma Metni 2005/4* TEK.
- Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu (2003). *Büyüme Stratejileri*, Tartışma Metni 2003/5, TEK.
- Uşun, E., Gediz, B., (2005). “Sürdürülebilir Büyüme, Yapısal İstikrarsızlık ve Üretmememe Modeli: Türkiye,” *Active Finans Dergisi*, 1-25.
- Uygur, E., (2001). “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri,” *Türkiye Ekonomik Kurumu Tartışma Metni*, 2001(1).
- Uygur, E., (2004). “Cari Açık Tartışmaları,” *İktisat İşletme ve Finans*, 19 (222), 1-19.
- Yeldan, E., (2004). “Büyümenin Kaynakları Üzerine” <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/19> Nisan 2004.doc
- Yılmaz, K., Akçay, C., Alper, E., (2002). Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri, Gelişmekte olan Ülkeler Işığında Türkiye Örneği, TÜSİAD Yayın No: 2002-12/341